

Wstęp do Językoznawstwa

Prof. Nicole Nau
UAM, IJ, Językoznawstwo Komputerowe

Ósme zajęcie

24.11.2015

Morfologia: definicja

"Morfologia jest działem gramatyki, której przedmiotem jest opis **wewnętrznej budowy wyrazów** oraz reguł ją wyznaczających."
(Wróbel 2001, 54)

"[...] jest to dział gramatyki, który obejmuje zbiór **reguł łączenia morfemów** związanych w wyrazy." (Wróbel 2001, 58)

"Morfologia zajmuje się analizą reguł **tworzenia form fleksyjnych** poszczególnych wyrazów słownikowych i ich klas, czyli odmianą wyrazów. Ta część morfologii to **fleksja**. Morfologia bada też **zależności między różnymi wyrazami słownikowymi**, pochodność wyrazów i możliwości tworzenia nowych wyrazów słownikowych. Ta część morfologii to **słowotwórstwo**."
(*Słownik gramatyki języka polskiego*, 2002)

Jak inaczej nazywamy "wyrazy słownikowe"?

Jednostki języka a jednostki w tekstach

S	leksem	morfem	fonem
T	formy wyrazowe	morfy, allomorfy	głoski, allofony

S = abstrakcyjna jednostka systemu

T = jednostka w konkretnych tekstach ustnych lub pisemnych

Dla czego pytanie „Ile jest leksemów w danym tekście?” jest źle postawione?

Leksem jako rodzina form wyrazowych

PIES = {*pies, psa, psu, psa, psem, psie, psie, psy, psów, psom, psy, psami, psach, psy*}

TAK = {*tak*}

"Mówiąc ściśle, definiujemy leksem jako maksymalny zbiór form wyrazowych tworzonych w sposób dostatecznie kategoryalny oraz mających identyczne lub dostatecznie regularnie zróżnicowanie cechy formalne (kształt) i funkcjonalne (gramatyczne, semantyczne i pragmatyczne)." (Bańko 2002, 25)

Morfem jako

„najmniejsza znacząca jednostka języka”

"Morfem to swego rodzaju "atom" w strukturze języka. Jest najmniejszą częstką znaczącą, podobnie jak atom stanowi najmniejszą cząstkę materii mającą cechy danego pierwiastka.

Morfem można podzielić – ale otrzymane w wyniku podziału cząstki (fonemy) nie będą nic znaczyły. Atom też można rozbić, ale uzyskane w wyniku jego podziału cząstki elementarne nie będą miały cech danego pierwiastka."

(Słownik gramatyki języka polskiego, 2002)

Morfem a alomorfy

Jakie alomorfy mają następujące morfemy:

- rdzeń leksemu *pies*
- rdzeń leksemu *dobry*
- rdzeń leksemu *brać*
- końcówka pierwszej osoby liczby pojedynczej (1SG)

Rodzaje morfemów według ich znaczenia

- **Morfemy leksykalne**

funkcja nazywająca czyli reprezentatywna;
rdzeń

DOM-, BIER-, DOBR-

- **Morfemy gramatyczne („gramemy”):**

O, NA, ALE, -A, -E_z, -Y, -K-, -OW-

❖ morfemy **fleksyjne**: -E_z, -Y

❖ morfemy **słowotwórcze**: -K-, -OW-, WY-

Rodzaje morfemów według łączenia

morfem swobodny, morfem, który nie musi łączyć się z innymi morfemami; stanowi często jedyny składnik wyrazów słownikowych nieodmiennych, np. DO, PRZY, I, NO, GDY.

morfem związany, morfem, który nigdy nie występuje samodzielnie; aby móc wystąpić w tekście, wiąże się zawsze z innymi morfemami. Są to przede wszystkim morfemy leksykalne wyrazów odmiennych, morfemy fleksyjne i morfemy słowotwórcze.

Słownik gramatyki języka polskiego

Czy DOM to morfem swobodny?

Według tradycji polskiej...

- DOM- to morfem związany.
- W formie wyrazowej [*to mój*] **dom** występują 2 morfemy:

morfem leksykalny DOM- => morf *dom*

morfem gramatyczny o formie zerowej i ze znaczeniem 'mianownik liczby pojed.'

"Nie mogą być w pol. traktowane jako m[orfem] s[wobodny] wyrażenia typu *Jan, dom, pies*, stanowią one bowiem wyrażenia morfologicznie złożone z dwu -> m[orfemów] związanych: rdzenia (*dom-, Jan-, pies-*) i końcówki fleksyjnej -Ø." EJO

Morfem zerowy

"używa się w celu wskazania, że w danej formie miejsce przeznaczone na morf o określonej funkcji jest wolne, choć w innych formach tego samego leksemu jest ono zajęte."

(Bańko 2007, 40)

Afiksy

- prefiks (przedrostek)
- sufix (przyrostek)
- interfiks
- infiks: wewnątrz rdzenia
- transfiks (lub konfiks): afiks ma 2 (+) części, np. niemiecki:
ge-mach-t 'zrobiony', gdzie *mach-* to rdzeń, a *ge-t* to transfiks ze znaczeniem 'imiesłów cz. przeszł.'

Inne techniki budowy form wyrazowych

- reduplikacja
- złożenia
- zmiana akcentu, np. angielski *record, permit* (czasownik/rzeczownik)
- alternacja samogłoskowa (ablaut), np. angielski *woman – women*
- alternacja spółgłoskowa, np. angielski *believe / belief*
- zmiana tonu w językach tonalnych

zob. przykłady na <http://pl.languagesindanger.eu/book-of-knowledge/language-structures/#ch3s22>

In the following list of Hebrew words, find at least three sets of word pairs whose two members covary formally and semantically, so that a morphological relationship can be assumed. For each set of word pairs, describe the formal and semantic differences.

<i>kimut</i>	'wrinkling'	<i>maḥšev</i>	'computer'
<i>diber</i>	'he spoke'	<i>masger</i>	'lock'
<i>ḥašav</i>	'he thought'	<i>dibra</i>	'she spoke'
<i>sagra</i>	'she shut'	<i>milmel</i>	'he muttered'
<i>ḥašva</i>	'she thought'	<i>kimta</i>	'she wrinkled'
<i>kalat</i>	'he received'	<i>milmla</i>	'she muttered'
<i>maklet</i>	'radio receiver'	<i>sagar</i>	'he shut'
<i>kalta</i>	'she received'	<i>dibur</i>	'speech'
<i>kimet</i>	'he wrinkled'		

ćwiczenie z: Haspelmath & Sims 2010

Źródła

Bańko, Mirosław. 2002. *Wykłady z polskiej fleksji*.
Warszawa.

EJO = *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. 1999.
Pod redakcją Kazimierza Polańskiego. Wrocław.

Haspelmath, Martin & Sims, Andrea D. 2010.
Understanding morphology. Second edition. London:
Hodder Education.

Słownik gramatyki języka polskiego. 2002. Pod redakcją
Włodzimierza Gruszczyńskiego i Jerzego Bralczyka.
Warszawa.

Wróbel, Henryk. 2001. *Gramatyka języka polskiego*.
Kraków.